

Спостереження за діяльністю студентських об'єднань є особливо важливим для розуміння дослідником ключових аспектів їх роботи, структурних особливостей та механізмів прийняття рішень.

Висновки. У даній статті описана методика дослідження соціальної самоорганізації студентів, що дає змогу виявити причини та форми включення студентів до процесу самоорганізації в університетському середовищі, чинники соціального престижу студентських об'єднань та наслідки їх роботи. Запропоновані такі методи, як спостереження, аналіз документів та якісні інтерв'ю, одночасне використання яких є важливим для розуміння сутності соціальної самоорганізації студентів, її суб'єктивних та об'єктивних механізмів. Центральне місце в статті відведене методу інтерв'ю. Слід підкреслити, що масове анкетування студентів може бути проведене як на початковому етапі збору інформації – після кабінетного дослідження, так і на заключному, для перевірки гіпотез, сформульованих після включення у дослідження названих методів. Наступним кроком у розробці даної теми, відповідно, є апробація запропонованої методики, результати чого будуть висвітлені у подальших статтях автора.

Література

1. Бабинцев В.П., Реутов Е.В. Самоорганизация и «атомизация» молодежи как актуальные формы социокультурной рефлексии // Социологические исследования. - 2010. - № 1. - С. 109-115.
2. Марченко А.М. Основні онтологічні виміри соціального престижу в українському суспільстві // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. - № 5. – С. 16-19.
3. Патнем Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. / Патнем Р. Д, Леонарді Р., Нанетті Р. Й. - К.: Основи, 2001. – 302 с.
4. Положення про Студентське самоврядування у Київському університеті імені Тараса Шевченка [Електронний документ]. - Режим доступу <http://sp.univ.kiev.ua/?p=41>
5. Пригожин А.И. Социология организаций. — М.: Наука, 1980. - 255 с.
6. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. - 3-е изд., испр. - Москва: Омега-Л, 2007. - 567 с.
7. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. — N.Y.: Basic Books, 1973. - P.288.
8. Toffler A. The Adaptive Corporation. — Aldershot, 1985. – 240 p.

УДК 316.21

Боровський О.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук

МЕТОДИЧНЕ І МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ»

В статті представлена наукова аргументація стосовно методичного і методологічного забезпечення викладання курсу "Трансформаційні процеси в Центральній та Східній Європі"

Ключові слова: трансформаційні процеси, постсоціалістичні країни, центральна та східна Європа, викладання соціології

В статье представлена научная аргументация относительно методического и методологического обеспечения преподавания курса "Трансформационные процессы в Центральной и Восточной Европе"

Ключевые слова: трансформационные процессы, постсоциалистические страны, центральная и восточная Европа, преподавание социологии

The article presents a scientific argumentation on importance of methodical and methodological foundations for the course "Transformation processes in Central and Eastern Europe"

Keywords: transformation, post-socialist countries, Central and Eastern Europe, teaching sociology

Актуальність теми. Предмет навчальної дисципліни «Трансформаційні процеси в Центральній та Східній Європі» це соціологічні концепції та емпіричні дослідження трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах центральної та східної Європи. Викладається даний курс для студентів спеціальності "Соціологія" і, з одного боку, – є продовженням циклу загально гуманітарних курсів, з іншого – відкриває новий напрямок власне соціологічного аналізу процесів соціальних трансформацій у порівняльній перспективі, надаючи нові можливості спеціалізації, при цьому спирається на базові знання, отримані при вивченні нормативних курсів із соціології «Сучасні соціологічні теорії», «Соціальні структури», «Методологія та методикою порівняльних соціологічних досліджень». Означена навчальна дисципліна повинна входити до циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр”. Дану дисципліну як навчальний курс доцільно розглядати як підґрунтя для подальшого вивчення таких спеціальних дисциплін як «Етнічні процеси та міграція у сучасному світі», «Соціологія глобалізації».

Мета і завдання курсу є необхідність з опорою на першоджерела, статистичні та соціологічні матеріали поглибити знання про поле теоретичних і практичних соціологічних досліджень трансформаційних процесів у сучасних суспільствах Центральної та Східної Європи, більш докладне вивчення їх у порівняльній перспективі у межах процесів глобалізації та Євроінтеграції, співставлення цих процесів з тими, що відбуваються в Україні; а також опрацювати можливості застосування цих знань у подальшій дослідницькій і аналітичній роботі.

Насамперед зазначимо, що оцінка глибини та якості пострадянських перетворень дає можливість вивчати характеристики радянського суспільства і давати відповідь на питання пошуку джерел трансформаційних процесів. Теоретико-методологічна база, що дозволить вирішувати поставлені наукові завдання курсу повинна спиратися на парадигму суспільних формацій та модернізаційну парадигму трансформації пострадянського простору, концепцію "трансформаційної структури" *Т.І. Заславської*, маркетизація – зміни власності, конкурентноспроможності, структури економіки та ринків, рекомбінантні практики; культурна залежність - аномія, *path-dependency*, "сірі зони" культури; посткомуністичні зміни як соціокультурна травма (*П.Штомпка*); демократизація та постноменклатурні реверсії (*state capture problem*); посткомуністична несправедливість (масове зубожіння, проблеми суспільства "second-hand" та "underclass"); інституційні провали та пастки, «подвійна інституціоналізація»(*Є.Головаха, Н.Паніна*). Використовуючи наявний теоретико-методологічний доробок, основні завдання курсу це:

1. аналіз актуальної проблематики сучасних дискусій та досліджень трансформаційних процесів посткомуністичних країн ЦСЄ.
2. порівняння стратегій та методологій дослідження трансформаційних процесів у межах сучасних порівняльних дослідницьких проектів;
3. критичне осмислення запропонованих концепцій і публікацій.

Магістр/соціолог повинен знати особливості соціологічного підходу до аналізу соціальних процесів та соціальних змін, основні етапи посткомуністичного розвитку країн центральної та східної Європи. Демонструвати розуміння проблематики сучасних дискусій та порівняльних досліджень процесів Євроінтеграції, розширення Європи, а також історію створення та розпаду «суспільства радянського типу» в Європейському просторі. У більш ширшому масштабі порівняльних досліджень суспільства Центральної та Східної Європи розглядаються як подібні у порівнянні їх, скажімо із західними та північними країнами Євросоюзу, або, скажімо країнами Латинської Америки [див.: 1]. Дійсно, для цих країн є багато спільних культурних, історичних та соціальних рис, структур та інститутів, які уможливають їм об'єднання до певного типу країн – посткомуністичних. Немаючи

можливості для розгляду усіх рис цих країн в своїй роботі, пропоную розглянути на емпіричному рівні політичну поведінку і орієнтації населення країн центральної та східної Європи в трансформаційних процесах.

Необхідно враховувати, що політична система більшості східноєвропейських країн лежить в одній глобальній політичній реальності. Найбільш яскраво, цю реальність сучасних демократичних країн, описує К. Крауч, в своїй роботі «Постдемократія» [див.: 3]. Саме цей термін, найбільше підходить, до опису політичної реальності східноєвропейських держав, у яких суб'єкти політики сильно замикаються у своєму власному світі, підтримують зв'язок із суспільством лише за допомогою маніпулятивних технологій заснованих на рекламі й маркетингових дослідженнях, в той час як всі інституціональні форми, характерні для ліберальних демократій, залишаються на своєму місці. Сам К.Крауч вважає, що це зумовлено важливими суспільними змінами у сучасних суспільствах:

- по-перше, змінами в класовій структурі постіндустріального суспільства, які породжують безліч нових професійних груп, які на відміну від промислових робітників, селян, державних службовців та дрібних підприємців, так і не створили власних автономних організацій для вираження та захисту своїх політичних інтересів;
- по-друге, зараз спостерігається велика концентрація влади і капіталів у багатонаціональних корпораціях, які здатні впливати, не прибігаючи до демократичних дій, хоча вони й мають величезні ресурси для того, щоб якщо є потреба маніпулювати громадською думкою;
- під дією двох попередніх великих суспільних змін, відбувається зближення політичного класу із представниками корпорацій і виникненням єдиної еліти, надзвичайно далекої від потреб населення більшості країн, це особливо має значення, що в XXI столітті зростає нова соціальна нерівність [3; с. 8].

Якщо намагатися, визначити межі, соціологічного дискурсу про проблеми соціальних трансформацій східноєвропейських/пострадянських країн, які розглядають глобальні перспективи розвитку широких соціальних практик демократизації. Крім К. Крауча, варто згадувати С. Сассен – нове економічне й корпоративне громадянство в умовах гегемонії світового ринку, також З. Баумана і його роботи про те, що на зміну державному суверенітету, суверенітету націй приходить суверенітет ринку [див.:Сассен, Бауман]. Насправді політичні режими сформованих ліберальних демократій та розвинених економік Західної Європи використовують національно-демократичну або соціально-демократичну моделі режиму, де головна опора режиму внутрішня легітимність режиму, мається на увазі, насамперед, внутрішні джерела державного суверенітету. Сучасні соціологи трансформації К. Крауч, С. Сассен і З. Бауман у своїх роботах пишуть про суверенітет світового ринку, який впливає на структуру сучасних режимів, владу, її відповідальності, взаємин еліт і мас у кожній національній державі, яка, вже тому перестає бути національною. Межі цих режимів «розмиваються» – термін запропонований соціологами, у своїх нових роботах [див.:2 ;3]. Держави, особливо ті, які не склалися на базі національних спільностей, змінюють стратегічні орієнтири свого розвитку. Якщо раніше головний стратегічний пріоритет країн Східної Європи – стати частиною Європи, членом НАТО, а в перспективі і ЄС. Відповідно, зараз, такий напрямок, вже у багатьох країн Східної Європи залишився у вигляді декларацій та заяв окремих представників політичної еліти.Всі ознаки політичної постдемократії - наявність партії еліт, а не масових громадських партій, вплив корпорацій на політичну й партійну систему, «олігархізація» економіки та політики, постмодернізація ЗМІ, скандально-гламурна естетика політики – все це в пострадянських політичних режимах було до того, як у полон цих тенденцій потрапила класична ліберально-демократична і соціально-демократична політика Західної Європи.

Проблема полягає в тому, що ця олігархізація економічного і політичного життя формується в пострадянських державах не на основі демократії, а протодемократії К. Крауч пише об «пост» демократії на Заході, а в Східній Європі і пострадянських країнах потрібно мати на увазі «протодемократію». Водночас було б помилковим обмежувати офіційний сегмент олігархії лише політичними інституціями. Зрозуміло, що політична влада у цьому

випадку максимально використовувалися у цілях примноження її економічного потенціалу. Мова йде про функціонування знову ж таки легітимної мережі «своїх» суб'єктів господарювання, яким надаються «надзвичайні» повноваження, пов'язані з доступом до найвигідніших ринків, зокрема ринку енергоносіїв, бюджетних видатків, держзамовлення, пільгового кредитування, в тому числі під урядові гарантії та інше.

Вирішити проблему реальних координат і можливих напрямків, соціальних трансформацій, країн Східної Європи відповідно до їхнього розвитку допомагають дані порівняльних досліджень, *ESS, EuroBarometer, European Value Survey, SINUS-Milieu, INTAS* проекти та моніторингом ІС НАН України. Зокрема проект соціологічного моніторингу «Європейське соціальне дослідження» (*European Social Survey*) [див.: 7], в якому вже зібрані соціологічні дані опитувань громадської думки 2005-2007-2009 рр., що вже надає реальну можливість досліднику для порівняння численних індикаторів політичного життя країн Східної Європи. Відношення до політики й ступінь участі в ній, громадсько-політична активність і основні характеристики політичних орієнтацій є одними із головних складових повсякденних практик індивідів. Виявлення між ними подібності і розходжень у національних конфігураціях політичного простору, представленого оцінками респондентів країн-учасниць опитування надає можливість вирішити проблему реальних координат і можливих напрямків, соціальних трансформацій, країн Східної Європи.

Емпірична основа курсу. У країнах з давніми демократичними традиціями інтерес громадян до політики досить стабільний і мало змінюється в часі. Хоча висувуються гіпотези, що інтерес громадян до політики в період постмодернізаційного етапу розвитку повинен знижуватися.

Таблиця 1 - Ступінь інтересу до політики

	Дуже цікавлюсь	Досить цікавлюсь	Мало цікавлюсь	Взагалі не цікавлюсь	Індекс зацікавленості
<i>Бельгія</i>	8,3	40,1	32,4	19,2	-3,2
<i>Болгарія</i>	10,4	36,6	28,2	24,8	-6,0
<i>Швейцарія</i>	16,7	41,6	30,7	11,1	16,4
<i>Кіпр</i>	18,5	26,4	32,1	22,9	-10,0
<i>Чеська Республіка</i>	2,6	15,1	50,9	31,4	-64,5
<i>Німеччина</i>	18,3	43,3	32,8	5,7	23,1
<i>Данія</i>	21,7	50,1	24,5	3,7	43,6
<i>Естонія</i>	8,4	36,7	42,3	12,6	-9,9
<i>Іспанія</i>	5,3	21,0	39,5	34,2	-47,4
<i>Фінляндія</i>	8,1	40,3	40,8	10,8	-3,2
<i>Франція</i>	15,6	36,0	34,5	13,8	3,3
<i>Сполучене Королівство</i>	13,1	43,4	28,0	15,4	13,1
<i>Греція</i>	7,3%	23,1	38,6	31,0	-39,2
<i>Хорватія</i>	7,4	23,6	33,5	35,5	-38,0
<i>Угорщина</i>	8,5	28,5	37,7	25,2	-25,9
<i>Ізраїль</i>	14,2	34,0	25,7	26,1	-3,6
<i>Латвія</i>	4,8	31,7	48,5	15,0	-27,1
<i>Нідерланди</i>	10,5	55,8	23,6	10,1	32,6
<i>Норвегія</i>	10,0	37,1	45,1	7,7	-5,7
<i>Польща</i>	6,7	35,6	38,8	18,8	-15,4
<i>Португалія</i>	4,8	25,5	31,0	38,7	-39,3
<i>Румунія</i>	7,5	35,6	31,1	25,8	-13,9
<i>Російська Федерація</i>	8,3	39,3	35,2	17,2	-4,8
<i>Швеція</i>	13,0	45,7	32,9	8,4	17,3
<i>Словенія</i>	7,2	41,8	35,4	15,6	-2,0
<i>Словакія</i>	6,3	31,1	47,4	15,2	-25,1
<i>Туреччина</i>	8,7	33,6	21,2	36,5	-15,4
<i>Україна</i>	10,9	34,5	39,3	15,3	-9,2

Це може відбутися за рахунок руйнування традиційних групових зв'язків, ослаблення ролі політичних партій та росту індивідуалізму. Однак, можливо, інтерес до політики в цих країнах буде навіть рости, тому що збільшуються інформаційні й інтелектуальні ресурси суспільства (більша частка людей з вищою освітою, більший доступ населення до інформації). Саме тому, поки що істотних змін відносно інтересу громадян до політики за останні два десятиліття не спостерігається. Дані ESS говорять, що рівень інтересу до політики залишається на відносно стабільному високому рівні. В «нових демократіях» Європи ситуація менш стабільна.

Політика, що здійснюється новими політичними режимами, у більшості країн східної Європи усе менше продовжує займати місце в сфері інтересів своїх власних громадян. У таблиці №1, представлено дані про інтерес до політики, опитаних респондентів країн учасниць 4 хвили ESS.

У цілому, населення майже всіх колишніх соціалістичних країн Східної Європи, із числа залучених до «Європейського соціального дослідження», – *Болгарія, Естонія, Польща, Латвія, Угорщина, Румунія, Росія, Україна*, проявляють інтерес до політики значно нижче, ніж у країнах континентальної Європи. Примітно, що на момент опитування попередніх хвиль ESS, зокрема першої хвилі опитування 2004 року, громадяни України демонстрували найвищий ступінь зацікавленості політикою та як здійснюється влада в країні. Тільки (8%) громадян України, вказали, що вони зовсім не цікавляться політикою, тоді як у Португалії таких було (39%), у Греції – майже третина (31%), у Чехії, Франції й Угорщині – чверть (26%, 25%, 24% відповідно опитаних всіх респондентів).

В 2009 році на Україні вже (15%) опитаних респондентів відповіли, що не цікавляться політикою. Така ситуація, на Україні, пов'язана з масовими розчаруваннями населення політикою нового режиму, що виник після президентських виборів 2004 року, але й в інших країнах Східної Європи, де не було масових демонстрацій протесту, майже чверть населення також заявляє, що вони зовсім не цікавляться політикою (Болгарія – 25%, Польща – 19%, Угорщина – 25%, Румунія – 26%, Росія – 18%).

Таблиця 2 - Індекс громадсько-політичної активності

Країна	Середнє значення ІГПА	Країна	Середнє значення ІГПА
<i>Швеція</i>	0,22	<i>Греція</i>	0,07
<i>Норвегія</i>	0,21	<i>Словачія</i>	0,07
<i>Фінляндія</i>	0,20	<i>Ізраїль</i>	0,06
<i>Данія</i>	0,18	<i>Естонія</i>	0,06
<i>Франція</i>	0,17	<i>Латвія</i>	0,05
<i>Німеччина</i>	0,17	<i>Словенія</i>	0,05
<i>Швейцарія</i>	0,15	<i>Польща</i>	0,05
<i>Сполучене Королівство</i>	0,14	<i>Румунія</i>	0,04
<i>Бельгія</i>	0,13	<i>Угорщина</i>	0,04
<i>Нідерланди</i>	0,12	<i>Туреччина</i>	0,04
<i>Хорватія</i>	0,10	<i>Російська Федерація</i>	0,04
<i>Іспанія</i>	0,10	<i>Україна</i>	0,04
<i>Чеська Республіка</i>	0,08	<i>Болгарія</i>	0,04
<i>Кіпр</i>	0,08	<i>Португалія</i>	0,04

У цілому більшість країн Східної Європи об'єднує, що давно вже намітився тренд зниження ступеня інтересу до політики і як наслідок цього зниження громадсько-політичної активності більшості населення. Так, у Таблиці №2., представлено порівняльні дані – *Індексу громадсько-політичної активності* (ІГПА) по країнах, індекс розраховувався як групове середнє арифметичне усереднених значень (по кожній окремо взятій країні) змінних ESS B13 (Чи доводилося Вам за останні 12 місяців звертатися до політиків, представникам уряду або місцевої влади?) і B19 (Чи доводилося Вам за останні 12 місяців бойкотувати які-небудь промислові або продовольчі продукти?)

Всі країни Східної Європи, поряд з такими державами як Словенія, Туреччина і Португалія, займають найнижчі значення в таблиці порівняння індексу громадсько-політичної активності.

Таблиця 3 - Інтегральний індекс політичної активності

Країна	Значення індексу	Країна	Значення індексу
Данія	0,4042	Україна	0,2555
Швеція	0,3827	Російська Федерація	0,2533
Німеччина	0,3750	Словакія	0,2474
Норвегія	0,3553	Польща	0,2418
Швейцарія	0,3502	Болгарія	0,2394
Фінляндія	0,3423	Латвія	0,2378
Франція	0,3415	Румунія	0,2301
Нідерланди	0,3372	Угорщина	0,2228
Сполучене Королівство	0,3271	Хорватія	0,2215
Бельгія	0,2961	Туреччина	0,2130
Кіпр	0,2739	Іспанія	0,2122
Естонія	0,2635	Греція	0,2112
Ізраїль	0,2596	Чеська Республіка	0,1883
Словенія	0,2595	Португалія	0,1789

Для більш адекватного розуміння ситуації з політичною поведінкою населення Східної Європи автором у дослідженні був використаний індекс – *Інтегральний індекс політичної активності (ІПА)*. Представлений індекс враховує рівень громадсько-політичної активності населення (ІГПА) і зацікавленість політикою (В1). Індекс розраховується по формулі: $ІПА = (ІГПА + (4 - В1) / 3) * 0,5$. Рівень значимості ваги для двох складових індексу було взято в результаті використання факторного аналізу методом головних компонентів (факторні навантаження відповідних індикаторів виявилися практично однаковими за модулем).

У результаті порівняння *Інтегрального індексу політичної активності* по країнах, виявилось, що всі країни Східної Європи перебувають в одній групі країн, що займають нижнє значення, поряд з державами Хорватії, Туреччини, Іспанії, Греції, Чехії і Португалії, крім Естонії, яка отримала середнє визначення індексу.

Таблиця 4 - Індекс лівих-правих орієнтації.

Країна	Середній бал	Стандартна похибка	Країна	Середній бал	Стандартна похибка
<i>Німеччина</i>	4,54	0,037	<i>Естонія</i>	5,19	0,056
<i>Іспанія</i>	4,54	0,043	<i>Хорватія</i>	5,26	0,074
<i>Словенія</i>	4,63	0,076	<i>Україна</i>	5,26	0,071
<i>Словакія</i>	4,73	0,059	<i>Данія</i>	5,31	0,055
<i>Франція</i>	4,79	0,052	<i>Норвегія</i>	5,33	0,053
<i>Португалія</i>	4,83	0,049	<i>Російська Федерація</i>	5,39	0,051
<i>Болгарія</i>	4,92	0,067	<i>Чеська Республіка</i>	5,42	0,055
<i>Швейцарія</i>	4,92	0,048	<i>Угорщина</i>	5,56	0,069
<i>Бельгія</i>	4,93	0,048	<i>Румунія</i>	5,59	0,070
<i>Сполучене Королівство</i>	5,01	0,040	<i>Фінляндія</i>	5,72	0,044
<i>Кіпр</i>	5,07	0,096	<i>Польща</i>	5,75	0,060
<i>Греція</i>	5,12	0,052	<i>Латвія</i>	5,75	0,061
<i>Швеція</i>	5,12	0,053	<i>Туреччина</i>	5,80	0,063
<i>Нідерланди</i>	5,15	0,048	<i>Ізраїль</i>	6,10	0,055
			ЗАГАЛОМ	5,20	0,011

Незважаючи на низький ступінь інтересу до політики і слабку громадсько-політичну активність, респонденти країн із Східної Європи впевнено ідентифікують себе на запропонованій в опитуванні ESS «11 - бальній шкалі «праві - ліві» політичні орієнтації. У таблиці №4., зведені процентні розподіли усереднених значень, де 0 балів означає «ліві», а

10 балів - «праві» політичні орієнтації. Найбільша частка респондентів, що визначала себе в правій частині шкали, виявилось в Латвії, Польщі, Румунії та Угорщині в тих країнах Східної Європи, де на початку 90-х років політичні трансформації мали яскраво виражений антикомуністичний характер.

У цілому населення Східної Європи приписує собі скоріше «праву» орієнтацію в політиці, а населення Західної - скоріше соціал-демократичну. Такий поділ політичних орієнтацій варто шукати в характері минулих економічних і соціальних реформ, які були переважно праві, а роздержавлення власності супроводжувалося або глибокою, як в Україні і Польщі, статусною й майновою стратифікацією або м'якої й поверхневої, як у Чехії і Естонії [5;с.75].

Висновки 1. У результаті проведеного дослідження варто відмітити, що сформований тип політичних орієнтацій та політичної поведінки населення країн Східної Європи є лише певним етапом розвитку ще не повністю демократичної політичної системи, і як закономірний результат соціальних трансформацій, що відбувається в цих країнах. Можна припустити, що для всіх країн Східної Європи характерні загальні спільні риси однієї нової політичної культури. [див.:3]. При цьому країни, які перебувають на шляху соціальних трансформацій довше, будуть ближче по своїх характеристиках до країн Західної Європи. 2. Особливою рисою країн Західної Європи під час сучасних трансформацій прийнято вважати відносно високий рівень політичної участі більшості населення країн. Але, ще важливою характеристикою в політичній культурі Західної Європи є тенденція до ослаблення традиційних групових зв'язків (релігійних, класових і т.п.), які раніше були основою політичного вибору, на зміну до цього приходять індивідуалізація вибору. 3. У країнах Західної Європи крім традиційної економічної ефективності висувуються нові критерії оцінки роботи політичної системи. Таким чином, на етапі політичної трансформації перебувають не тільки країни, що вступили на шлях демократичного розвитку в останні десятиліття, але й країни розвинених демократій. Увесь європейський світ сьогодні переживає значні масштабні зміни в структурі населення, їхніх поглядів і цінностей, та відповідно перебуває на етапі формування нових взаємозв'язків і взаємин громадян і політичної системи. Останнім часом все більше дослідників починає говорити про «розходження векторів» посткомуністичної трансформації країн Центральної та Східної Європи. Для підтвердження або спростування цього висновку, необхідно досліджувати динаміку громадської думки та ціннісний вимір соціальних змін у цих пострадянських суспільствах.

Література

1. Бабенко С.С. Трансформирующееся общество как тип общественного устройства Украины и России С.С. Бабенко С.С.// Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. – Харьков. Изд-во ХГУ. – 1999. – С. 20-25
2. Бауман З. Текучая современность – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240с.
3. Крауч К. Постдемократия. Издательство: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. 192 с.
4. Россия в Европе: по материалам международного социологического проекта «Европейское социальное исследование». Составление и общая редакция: А.В.Андреевкова и Л.А.Беляева. М., Academia, 2009.
5. Украинское общество в европейском пространстве / Под ред. Е.Головахи, С.Макеева. – К.: ІСНАНУ, 2007. – 274 с.
6. Игрицкий. Ю. Рецензия на Сассен С. Потеря контроля?: Суверенитет в век глобализации. Нью-Йорк, 1996 // Pro et contra. – Том 4, 1999. – № 4, Осень. – С. 222 – 227.
7. <http://www.europeansocialsurvey.org/>